

Історія

УДК 27-46:355/359:393(477)(091)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.19915097>

**Історія меморіального та похоронного служіння у військовому
капеланстві періоду суверенної України**

Зуйков Володимир Олегович,

здобувач третього рівня вищої освіти спеціальності 041 «Богослов'я»

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова;

старший викладач Таврійського християнського інституту, Київ, Україна,

<https://orcid.org/0009-0001-7858-8997>

Возняк Владислав Ришардович,

магістрант, здобувач вищої освіти Міждисциплінарної освітньої програми В7

Релігієзнавство/ В8 Богослов'я «Капеланське служіння»

Національного університету «Острозька академія», Острог, Україна,

<https://orcid.org/0009-0006-4087-7140>

Прийнято: 12.04.2026 | Опубліковано: 30.04.2026

Анотація. В умовах тривалої та виснажливої російсько-української війни проблема гідного вшанування полеглих захисників набула безпрецедентного екзистенційного, суспільного та державотворчого значення. Військове капеланство відіграє незамінну роль у формуванні нових комеморативних практик, забезпечуючи складний історичний перехід від пострадянських знеособлених традицій до національно та релігійно орієнтованого ритуалу. У статті здійснено комплексний аналіз історичної еволюції меморіального та похоронного служіння у військовому капеланстві

України в період від відновлення незалежності до сучасного етапу повномасштабної війни. Досліджено складний процес трансформації комеморативних практик, а саме від пострадянських секулярних традицій до формування автентичного національно-релігійного ритуалу, що базується на архетипах козацької доби та Армії УНР. У дослідженні обґрунтовано періодизацію становлення капеланської служби, виокремлюючи шлях від епізодичних волонтерських ініціатив до повної державної інституціоналізації після ухвалення Закону України «Про Службу військового капеланства» у 2021 році. Особливу увагу приділено ролі капелана як «фасилітатора горя» та гаранта збереження людської гідності воїна, що є критичним фактором підтримки бойового духу армії та морально-психологічної стійкості суспільства. У роботі висвітлено значення таких знакових об'єктів, як Зала пам'яті МОУ та Національне військове меморіальне кладовище, у процесах деколонізації культури пам'яті та сакралізації жертовного подвигу захисників,.. Обґрунтовано, що сучасне меморіальне служіння є потужним інструментом соціальної легітимації військової жертви та формування єдиної політичної нації через спільне проживання екзистенційного досвіду втрати. Таким чином, діяльність капеланів є запорукою того, що подвиг українського воїна завжди матиме високий духовний вимір, а нація черпатиме в ньому сили для здобуття Перемоги.

Ключові слова: військове капеланство, меморіальне служіння, похоронний ритуал, деколонізація, російсько-українська війна.

The History of Memorial and Funeral Ministry in Military Chaplaincy during the Period of Sovereign Ukraine

Volodymyr Zuikov,

PhD Candidate in Higher Education, Specialty 041 «Theology»,
Dragomanov Ukrainian State University, Senior Lecturer at the Tavria Christian
Institute, Kyiv, Ukraine, <https://orcid.org/0009-0001-7858-8997>

Vladyslav Vozniak,Master's student Higher Education Applicant Interdisciplinary
Educational Program B7 Religious Studies / B8 Theology «Chaplaincy Service»

The National University of Ostroh Academy, Ostroh, Ukraine,

<https://orcid.org/0009-0006-4087-7140>

Abstract. *In the context of the protracted and exhausting Russo-Ukrainian war, the problem of dignified commemoration of fallen defenders has acquired unprecedented existential, social, and state-building significance. Military chaplaincy plays an indispensable role in shaping new commemorative practices, facilitating a complex historical transition from depersonalized post-Soviet traditions to a nationally and religiously oriented ritual framework. This article offers a comprehensive analysis of the historical evolution of memorial and funeral ministry in Ukrainian military chaplaincy from the restoration of independence to the current stage of full-scale war. The study examines the complex process of transformation in commemorative practices from post-Soviet secular traditions to the formation of an authentic national-religious ritual grounded in the archetypes of the Cossack era and the Army of the Ukrainian People's Republic. The article substantiates a periodization of the development of chaplaincy service, distinguishing the path from episodic volunteer initiatives to full state institutionalization following the adoption of the Law of Ukraine «On the Military Chaplaincy Service» in 2021. Particular attention is devoted to the role of the chaplain as a «facilitator of grief» and a guarantor of preserving the soldier's human dignity, which constitutes a critical factor in sustaining the army's fighting spirit and the moral and psychological resilience of society. The study also highlights the significance of such emblematic sites as the Hall of Remembrance of the Ministry of Defence of Ukraine and the National Military Memorial Cemetery in the processes of decolonizing the culture of memory and sacralizing the sacrificial feat of the defenders. It is argued that contemporary memorial ministry functions as*

a powerful instrument for the social legitimization of military sacrifice and for the formation of a unified political nation through the shared experience of existential loss. Thus, the activity of chaplains ensures that the feat of the Ukrainian soldier will always retain a profound spiritual dimension, from which the nation will draw strength in its pursuit of Victory.

Keywords: *military chaplaincy, memorial ministry, funeral ritual, decolonization, Russo-Ukrainian war.*

Постановка проблеми. В умовах тривалої та виснажливої російсько-української війни проблема гідного вшанування полеглих захисників та забезпечення всебічної духовної опіки над їхніми родинами набула безпрецедентного екзистенційного, суспільного та державотворчого значення. Військове капеланство, як інститут духовної підтримки, відіграє ключову та незамінну роль у формуванні нових комеморативних практик, забезпечуючи складний історичний перехід від пострадянських секулярних та знеособлених традицій до національно та релігійно орієнтованого ритуалу. Меморіальне та похоронне служіння військового духовенства є не лише актом релігійного обов'язку чи літургійною вимогою, але й потужним інструментом соціальної легітимації військової жертви, механізмом збереження колективної пам'яті та запорукою морально-психологічної стабілізації всього українського суспільства. Саме інституціоналізація військового капеланства дозволила перетворити епізодичні прояви релігійної шани на системний державний підхід, де священник виступає гарантом того, що духовна й людська гідність воїна залишається непорушною навіть після його фізичної загибелі.

Історіографія зазначеного питання здебільшого перебуває на стадії свого активного формування, оскільки інституціоналізація капеланства в Україні є відносно новим явищем, яке викристалізувалося безпосередньо в горнилі збройного конфлікту. Першопрохідцями у дослідженні цієї складної теми стали переважно соціологи, військові психологи, журналісти та, що

найважливіше, безпосередні учасники процесу – самі військові капелани, чий спогади, інтерв'ю та рефлексії формують унікальну первинну джерельну базу. Важливий внесок у розробку концептуальних засад інституту капеланства зробили фахівці Національного інституту стратегічних досліджень (зокрема, С. Здіорук), які ще на початку дев'яностих років обґрунтовували необхідність військового духовенства [3]. Водночас комплексних академічних досліджень, присвячених виключно еволюції меморіального та похоронного служіння в Україні з 1991 року до нашого часу, все ще бракує, що зумовлює гостру потребу в цій розвідці та підтверджує наукову новизну представленої роботи.

Об'єктом даного академічного дослідження є інститут військового капеланства в суверенній Україні як багатовимірне соціокультурне та релігійне явище. Предметом дослідження виступають процеси становлення, еволюції, правового нормування та інституціоналізації меморіального та похоронного служіння військових священників. Мета роботи полягає у комплексному, всебічному аналізі історичного шляху, який пройшло капеланське похоронне служіння від локальних ініціатив і волонтерських рухів до загальнодержавної системи вшанування пам'яті полеглих. Завдання дослідження включають виявлення глибинних історичних передумов формування ритуалу; здійснення періодизації цього історичного процесу; аналіз визначального впливу російсько-української війни на трансформацію ритуальних практик; оцінку ролі капелана у соціокультурному вимірі пам'яті; з'ясування значення цього служіння для суспільної консолідації.

Дослідження охоплює період від проголошення державної незалежності України у 1991 році до сучасного етапу повномасштабної російсько-української війни, включаючи події та законодавчі ініціативи 2024–2026 років. Цей тривалий часовий проміжок дозволяє системно простежити безперервну еволюцію, а саме від повної відсутності правового поля для військового духовенства в пострадянській армії до законодавчого закріплення та

практичного функціонування Служби військового капеланства в умовах найбільшого збройного конфлікту в Європі з часів Другої світової війни.

У представленому дослідженні застосовано широкий та збалансований методологічний інструментарій. Історико-генетичний підхід дозволив простежити витоки українського військово-похоронного ритуалу ще від часів княжої доби та козацтва. Історико-порівняльний метод застосовано для глибокого зіставлення радянських, сучасних українських та передових західних (зокрема, американських) комеморативних практик. Інституційний підхід розкриває механізми інтеграції духовенства у жорстку ієрархічну структуру Збройних Сил України. Релігієзнавчий та меморіальний підходи допомагають аналізувати теологічне підґрунтя похоронного обряду, його сприйняття у поліконфесійному середовищі та вплив на конструювання колективної національної пам'яті.

Дослідження спирається на репрезентативну джерельну базу, що забезпечує достовірність висновків. До неї входять нормативно-правові акти, зокрема епохальний Закон України «Про Службу військового капеланства» 2021 року та директиви Міністерства оборони. Використано офіційні церковні документи, такі як Кодекс військового священика 2013 року, що став першим галузевим стандартом. Вагому частину джерел становлять історичні літописи, що фіксують давні традиції, а також результати сучасних соціологічних і міждисциплінарних досліджень комеморативних практик. Особливу цінність мають усні свідчення, глибинні інтерв'ю та спогади капеланів-учасників бойових дій, які розкривають психологічний та емоційний вимір цього важкого служіння [6].

Виклад основного матеріалу дослідження. Меморіальне служіння у військовому середовищі необхідно розуміти як складний, багаторівневий комплекс пастирських, ритуальних, символічних та соціальних дій, що спрямовані на віддання найвищої шани полеглим воїнам, сакралізацію їхнього жертвового подвигу та забезпечення психологічної і духовної підтримки

живим побратимам і родинам. У суто релігійному контексті воно непорушно ґрунтується на концепції безсмертя душі, есхатологічній надії та вірі у воскресіння, де молитва за померлого є актом дієвої любові та духовного зв'язку, що долає межу смерті. У військовому ж вимірі – це служіння виконує прагматичну функцію підтримання бойового духу глибока внутрішня впевненість солдата у тому, що в разі його загибелі його тіло буде знайдено, гідно поховане за його вірою, а пам'ять про нього житиме у віках, є критично важливим, фундаментальним фактором психологічної стійкості на полі бою [5].

Традиційний український похоронний ритуал є продуктом довготривалої еволюції і відображає складну систему релігійних уявлень, магічних вірувань та психологічних захисних механізмів. Згідно з ґрунтовними етнографічними дослідженнями, українська похоронна традиція органічно поєднує турботу про померлого, виражену через стародавні дохристиянські уявлення про зв'язок світів, на які наклався потужний пласт ортодоксального християнства, із діями, безпосередньо спрямованими на зняття емоційної напруги у живих. Капелан у цьому делікатному процесі виступає не лише як номінальний виконавець літургійного чину, але й як досвідчений фасилітатор горя, допомагаючи родині та побратимам пережити втрату. Військовий похорон трансформує приватну, сімейну скорботу у публічний акт найвищого державного значення, де пастирська діяльність стає невіддільною від суспільної [6].

З точки зору сучасної соціології пам'яті та психології, зокрема спираючись на класичні концепції Джорджа Герберта Міда щодо «Я» (англ. «I» – унікальні, трансцендентні аспекти особистості) та «Мене» (англ. «Me» – культурні та соціальні конструкти, інтегровані в людину), війна безжально руйнує соціальні структури та цінності мирного часу. Капелани відіграють вирішальну роль у пом'якшенні цих деструктивних наслідків, захищаючи «людське Я» солдата в умовах жахливої дегуманізації, що її несе війна. Ритуал

військового поховання, у свою чергу, конструює нове «колективне Мене», об'єднуючи розрізнену націю навколо спільного, сакралізованого міфу про беззастережну жертвність. Відмова від штучного радянського спадку та повернення до автентичних національних маркерів пам'яті є не просто зміною естетики, а невід'ємною частиною екзистенційної боротьби за українську ідентичність [16].

Роль і місце капелана у процесах вшанування виходить далеко за межі суто релігійних відправ чи вузькоконфесійних літургійних приписів. Відповідно до букви Закону України «Про Службу військового капеланства», на цього фахівця покладено прямий законодавчий обов'язок організовувати та проводити поминальні заходи, сприяти розвитку моральних якостей особового складу, підтримувати родини та консультувати командування з усіх релігійних та етичних питань. У моменти найвищої соціальної напруги під час прощання із загиблими капелан стає символічним і цілком реальним мостом між військовим підрозділом, який втратив побратима, згорьованою родиною, церковною громадою та державою, що офіційно визнає цю непоправну втрату [2].

Комплексна духовна опіка включає в себе не лише пастирську підготовку воїна до бою, але й глибоке філософське усвідомлення можливих фатальних наслідків цього бою. Сучасні дослідники справедливо зазначають, що меморіальні практики виступають своєрідною формою масової терапії для всього травмованого суспільства. Спільна молитва за побратимів, регулярне відвідування місць поховань, участь у масштабних меморіальних заходах дозволяють військовослужбовцям екологічно проживати травму війни, запобігаючи руйнівним наслідкам ПТСР, а суспільству в цілому – гармонійно інтегрувати цей болючий досвід у свою велику історичну пам'ять [12].

Після остаточного розпаду СРСР та проголошення незалежності України у 1991 році в державі відбулася стрімка, безпрецедентна десекуляризація суспільства. Церква, яка впродовж десятиліть перебувала в

глибокому підпіллі, зазнавала жорстоких репресій або функціонувала під суворим контролем тоталітарної держави, отримала довгоочікувану можливість повноцінно повернутися у публічний простір та відновити свою соціальну присутність. Проте, незважаючи на загальне суспільне піднесення, Збройні Сили тривалий час залишалися надзвичайно консервативною структурою. У військах домінували радянські підходи до виховної роботи, а новостворений інститут заступників командирів з виховної роботи (які здебільшого були вчорашніми радянськими політруками) розглядав релігію та священників з певною пересторогою, не розуміючи їхньої можливої інтеграції у військову машину [4].

Суспільний запит на підготовку військових капеланів виник практично одразу після відновлення незалежності, коли почалося формування національної армії. Вже 12 травня 1994 року під час масштабного наукового симпозіуму «Духовні та гуманітарні проблеми розбудови ЗСУ», ініційованого провідними експертами Національного інституту стратегічних досліджень (зокрема, Сергієм Здіоруком), були вперше публічно представлені обґрунтовані пропозиції щодо створення служби капеланства. Ці концепції враховували як глибокий національний історичний досвід, так і передові стандарти держав-членів НАТО. Проте політична нестабільність, економічні кризи та відсутність єдиної державної візії щодо розвитку ЗСУ на десятиліття загальмували цей життєво необхідний процес [3].

На своєму початковому етапі взаємодія між армією та церквою мала суто епізодичний характер і трималася виключно на особистому ентузіазмі окремих прогресивних командирів та патріотично налаштованих священнослужителів. З'являлися перші волонтерські ініціативи священників та дияконів, які відвідували військові частини під час великих релігійних свят, освячували зброю, казарми та благословляли молоде поповнення під час складання присяги. Однак ця благородна діяльність не мала жодного

системного характеру, не фінансувалася державою і була повністю позбавлена чіткого нормативно-правового підґрунтя.

Радянський військовий ритуал був глибоко секуляризованим і цинічно спрямованим на знеособлення індивідуальної жертви в ім'я колективного комуністичного міфу. Похорон супроводжувався маршами, червоними прапорами та салютами, але принципово виключав будь-який релігійний чи трансцендентний компонент. Зі здобуттям незалежності українське суспільство почало болісний процес повернення до власних історичних практик. Набули актуальності літописні згадки про похоронні традиції та духовний супровід Русі—наприклад, молебні княжих дружин перед битвами у 1103 році або рішення князя Володимира Мономаха у 1111 році поставити попереду війська священників, що співали тропарі. Згадали і добу Козацтва, коли капеланська служба (як-от діяльність капелана Лаврентія часів Івана Мазепи або участь духовенства на чолі з Петром Могилою у битвах) була нормою. Запорізькі козаки ховали своїх побратимів з особливими почестями накривали тіло в могилі червоною китайкою та супроводжували процес траурним збройовим залпом. Ці глибинні культурні архетипи почали поступово відроджуватися [4].

Протягом двох довгих десятиліть (1991–2013 рр.) Українська держава так і не спромоглася створити повноцінну, інституціоналізовану систему військового капеланства. Священнослужителі допускалися до війська лише як цивільні гості за спеціальними перепустками. Це призводило до того, що у випадку трагічної загибелі військовослужбовця під час бойових навчань або виконання завдань у міжнародних миротворчих місіях, його похорон відбувався за дивним гібридним сценарієм. З одного боку, військова частина забезпечувала формальний радянський статутний ритуал із почесною вартою, а з іншого—релігійний обряд проводився родиною окремо, у приватному порядку, часто без жодної координації з армійським командуванням [8].

У зазначений період присутність духовенства в армії регламентувалася швидше добрими особистими стосунками, ніж законом. Перші системні зрушення на державному рівні почалися лише після Помаранчевої революції, коли відбувся певний перегляд гуманітарної політики. Важливим кроком стала Директива Міністра оборони України № Д-25 від 21 квітня 2006 року «Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців ЗСУ». Згодом, у 2008 році, було створено Сектор роботи з релігійними організаціями та підписано Меморандум про співпрацю між Міноборони та християнськими конфесіями, а у 2009 році утворено Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України. Проте ці кроки залишалися здебільшого декларативними [6; 8].

У мирний час летальність в українській армії була порівняно низькою і стосувалася переважно нещасних випадків, дорожньо-транспортних пригод або хвороб. Відтак, запит на специфічне військове похоронне служіння залишався маргінальним. Значним винятком становили втрати серед воїнів, що загинули у міжнародних миротворчих місіях (Ірак, Сьєрра-Леоне, Ліберія, Конго, Косово). Українські контингенти втрачали солдатів, і вшанування їхньої пам'яті відбувалося на локальному рівні. Залучення священників до цих жалобних заходів залежало виключно від доброї волі командирів підрозділів та наполегливості родичів загиблих миротворців [8].

Особливо помітними були локальні ініціативи у західних та центральних регіонах України, де позиції УГКЦ та православних церков київської традиції були історично сильними. Там формувалися тісні неформальні зв'язки між командуванням гарнізонів та місцевими парафіями. Капелани-волонтери регулярно проводили панахиди за загиблими воїнами УПА, Січовими Стрільцями та жертвами політичних репресій під час державних пам'ятних дат. Ця стала практика поступово привчала особовий склад військових частин до органічної присутності священника у військовій формі під час урочистих церемоніалів [8].

Поступово українська армія почала переймати багатий історичний спадок часів Визвольних змагань 1917–1921 років. Читання патріотичних поезій, проголошення ідеологічних промов та виконання національного гімну почали витісняти і замінювати радянські марші на плацах. Як зазначають історики та дослідники фольклору, у XIX–XXI століттях публічні промови на похоронах видатних українців стали не просто виявом скорботи, а потужною формою маніфестації українськості, засобом пробудження національної свідомості та консолідації нації в боротьбі за незалежність. Цей тренд почав проникати і у військове середовище [8].

Незважаючи на прогресивні кроки, такі як створення Ради з душпастирської опіки та прийняття у червні 2013 року «Кодексу військового священика (капелана)», який вперше детально регламентував принципи роботи в поліконфесійному середовищі ЗСУ та вимагав толерантності від капеланів, представники духовенства залишалися звичайними цивільними особами. Відсутність офіційних штатних посад у військових частинах, відсутність державного соціального захисту (медичного забезпечення, пенсій) та військових звань унеможлилювала їхню повноцінну, рівноправну інтеграцію у систему меморіального служіння ЗСУ.

Віроломна анексія Криму та початок кривавої війни на Донбасі навесні 2014 року кардинально та безповоротно змінили ситуацію. Регулярні Збройні Сили та новостворені добровольчі батальйони раптово зіткнулися з масштабами бойових втрат, небачених на території України з часів Другої світової війни. Держава, її інституції та армійські тиллові структури виявилися катастрофічно не готовими ані логістично, ані організаційно, ані психологічно до масової евакуації тіл, ідентифікації загиблих, організації поховань та підтримки розбитих горем сімей. У цей страшний інституційний вакуум вступили капелани-добровольці [8; 14].

В умовах щоденних інтенсивних боїв, артилерійських обстрілів та засідок смерть стала невід’ємною реальністю для тисяч українських чоловіків

і жінок. Кадрові командири, які ще вчора скептично чи байдуже ставилися до релігії як до пережитку минулого, швидко зрозуміли, що саме священник—це та людина, яка здатна знайти правильні слова, заспокоїти та підтримати бійців, які щойно на їхніх очах втратили побратима. Запит на проведення панахид просто в брудних окопах, у переповнених мобільних шпиталях чи на небезпечних точках евакуації став масовим і життєво необхідним [7].

Робота військового капелана в зоні Антитерористичної операції (АТО) передбачала не лише канонічні літургійні дії, але й виснажливу, цілодобову психологічну працю. Капелани часто були тими, хто першими сповіщав родини про страшну втрату, або тими, хто супроводжував машини з написом «Вантаж 200» до рідних міст і сіл загиблих. Вони ставали єдиною надійною опорою для згорьованих матерів і вдів, чиє горе потребувало не лише медикаментозного втручання, але й глибокої духовної інтерпретації. Як зазначають соціологічні дослідження, капелани надавали військовослужбовцям безпечний простір для осмислення їхнього травматичного досвіду, дозволяючи відновити моральну та духовну ідентичність (їхнього «Мене») перед обличчям безглуздої жорстокості [8].

Більшість капеланів у найважчі 2014–2015 роки перебували на фронті абсолютно неофіційно, приїжджаючи на передову за рахунок власних відпусток або під час коротких ротацій, організованих їхніми релігійними центрами. Представники Української Православної Церкви Київського Патріархату (нині ПЦУ), Української Греко-Католицької Церкви, протестантських деномінацій (зокрема баптисти, п'ятдесятники) пліч-о-пліч у надзвичайно важких умовах здійснювали своє служіння. Їхня діяльність характеризувалася високим рівнем міжконфесійної толерантності та братерства, адже перед обличчям щоденної смерті дрібні догматичні розбіжності відступали на задній план.

Стихійні, але надзвичайно потужні ритуали прощання із загиблими майданівцями (Небесною Сотнею) у центрі Києва під жалобну лемківську

пісню «Пливе кача по Тисині» задали новий емоційний і символічний камертон для всієї країни. Ці традиції швидко перемістилися у військову площину. Прощання з військовими у містах і селах почали супроводжуватися стихійним формуванням живих коридорів, де люди масово ставали на коліна, розгортанням державних прапорів та багатолюдними богослужіннями на центральних площах. Капелани брали на себе левову частку організації цих складних церемоній, поступово, але неухильно витісняючи залишки сухих радянських статутів [13].

З 2016 року ситуація на фронті поступово перейшла у фазу виснажливої позиційної війни (згодом переформатованої в Операцію Об'єднаних Сил ООС), проте втрати, на жаль, тривали щоденно. Розуміючи необхідність системного підходу, держава почала активно вивчати передовий іноземний досвід. Досвід функціонування Арлінгтонського національного цвинтаря (США) та військових кладовищ Ізраїлю, Польщі, Туреччини та Бельгії став предметом ретельного аналізу в Україні. Військові капелани, хоч і залишалися цивільними, стали невід'ємною, обов'язковою частиною офіційних делегацій під час похоронів, діючи у тісній координації з представниками територіальних центрів комплектування (військкоматів) [2].

У цей період Український інститут національної пам'яті (УІНП) на чолі зі спеціальною робочою групою (зокрема, за активної участі Павла Подобєда) розробив концептуально нову концепцію військового поховального ритуалу. Вона ґрунтувалася на славетних традиціях Армії УНР та козацької доби. Завершення хаотичного змішування радянських статутів та місцевих релігійних звичаїв стало пріоритетним завданням. Новий розроблений церемоніал був чітко розділений на дві складові, а саме військову та релігійну. Релігійний етап передбачав відправу повної панахиди чи Божественної Літургії в храмі. Під час урочистої процесії перед труною обов'язково несли дерев'яне розп'яття, державний прапор України та портрет загиблого героя [13].

Грунтовні емпіричні соціологічні дослідження, проведені влітку 2021 року (які включали понад 20 глибинних інтерв'ю з родичами загиблих, капеланами та військовими психологами), підкреслили критичну, життєву необхідність подовженої духовної опіки над сім'ями після похорону. Капелани почали організовувати спеціалізовані групи підтримки, спільні паломництва до святих місць та реколекції для згорьованих матерів і вдів. Як влучно зазначив Предстоятель УГКЦ Блаженніший Святослав під час проповіді до капеланів, «військовий капелан – це знак присутності Бога в нелюдських обставинах», що допомагає родині знайти вищий сенс у непоправній жертві їхнього сина чи доньки [13].

Знаковою подією стало відкриття 14 жовтня 2018 року (у День захисника України) Зали пам'яті (Меморіального комплексу) на території Міністерства оборони України у Києві. З того дня щоденно о 8:45 ранку там відбувається урочистий ритуал вшанування загиблих та лунає Дзвін пам'яті за кожним воїном, чиє життя обірвалося саме в цей день у різні роки війни. Як зазначав старший науковий співробітник Олександр Филь, станом на середину 2021 року у Книзі пам'яті ЗСУ (вже у третій редакції) було записано 2750 імен, і цей священний ритуал не переривався за жодних погодних чи соціальних обставин (навіть під час пандемії). Військові капелани є постійними та почесними учасниками таких загальнонаціональних меморіальних заходів [13].

Навколо облаштування могил загиблих у суспільстві виникла гостра дискусія щодо правильної меморіалізації у публічному просторі. Статистика свідчила, що станом на липень 2021 року кількість поховань учасників АТО/ООС перевищила 5030 осіб. Суспільство часто формувало запит на встановлення стандартизованих цивільних пам'ятників з темного каменю з лазерним гравіюванням, ангелами чи мечами, що інколи створювало естетичний та смисловий хаос на кладовищах. Військові капелани брали активну участь у роз'яснювальній роботі з громадами, пропагуючи

уніфіковані, історично обґрунтовані козацькі хрести-пілони та національні символи, які підкреслюють високий статус полеглого саме як державного захисника, а не просто приватної особи.

Ключовим, емоційно найсильнішим нововведенням військового ритуалу стало виконання військовим сурмачем спеціальних мелодій «Шана» та «Пам'ять» під час прощання. Згортання державного прапора з труни та його урочиста передача родині старшим офіцером гармонійно супроводжується глибоким духовним напутнім словом капелана. Цей продуманий синтез державного військового церемоніалу з релігійною традицією остаточно відділив український похоронний міф від російсько-радянського нарративу, повернувши йому сакральність та гідність [11].

Після багатьох років складних суспільних, церковних та парламентських дискусій, 30 листопада 2021 року Верховна Рада України ухвалила справді історичний Закон України № 1915-IX «Про Службу військового капеланства», який згодом підписав Президент. Цей фундаментальний документ створив повноцінну, незалежну структуру в межах ЗСУ, Національної гвардії України та Державної прикордонної служби, гранична чисельність якої законодавчо не може бути меншою за 0,15% від загальної граничної чисельності відповідного військового формування. Це означало безпрецедентний крок держави назустріч духовним потребам армії [6].

Згідно з новими нормами Закону, військовим капеланом може стати виключно священнослужитель з вищою богословською освітою, який отримав спеціальний мандат від свого керівного релігійного центру та пройшов інтенсивну фахову підготовку в спеціалізованих навчальних центрах ЗСУ. Відтепер капелан став повноправним офіцером, що укладає контракт на проходження служби. При цьому закон чітко розмежовує духовну та комбатантську ролі капелану категорично заборонено видавати зброю та боєприпаси, а також його не можуть залучати до нарядів, проведення службових розслідувань чи бойових чергувань. Окремою статтею (ст. 10)

Закон жорстко гарантує конфіденційність інформації, отриманої капеланом під час здійснення душпастирської діяльності та сповіді [6].

Окремою статтею Закону чітко визначено прямий функціональний обов'язок військового капелана «організовувати та проводити молитви, богослужіння, благословення, урочисті і поминальні заходи та інші релігійні обряди і культу» для особового складу. Таким чином, меморіальне та похоронне служіння назавжди позбулося статусу добровільної ініціативи і набуло статусу прямого посадового обов'язку, повністю захищеного, забезпеченого логістично і регламентованого українською державою [12].

Держава і численні капеланські об'єднання відтепер офіційно взаємодіють на цивілізованих партнерських засадах. Створення Міжконфесійних рад з питань військового капеланства при Міністерстві оборони та МВС забезпечило практичну рівність представників усіх віросповідань при вирішенні спірних питань. Це дозволило стандартизувати протоколи вшанування загиблих для різних релігійних та етнічних груп, усуваючи будь-яку дискримінацію та гарантуючи повагу до переконань кожного полеглою воїна [2; 6].

Попри вкрай успішне правове оформлення, процес інституціоналізації неминуче зіткнувся з серйозними викликами, серед яких найгострішим стала підготовка достатньої кількості кваліфікованих кадрів (зокрема, через сувору вимогу наявності вищої богословської освіти у кандидатів). Проте саме набутий офіційний статус дозволив капеланам мати легітимний, гарантований доступ до штабного планування військових операцій у частині забезпечення ритуально-поховальних процедур, евакуації тіл та організації траурних заходів на рівні бригад та батальйонів.

Повномасштабне, жорстоке вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року призвело до катастрофічного, експоненційного зростання бойових втрат як серед військових, так і серед цивільного населення. Меморіальні практики миттєво масовізувалися. Капелани опинилися в

епіцентрі трагедії, стикнувшись з необхідністю щоденно проводити численні відспівування, важко працювати в переповнених моргах, на місцях стихійних масових поховань та під час складних ексгумацій (зокрема, на деокупованих після російського терору територіях Київщини, Харківщини, Херсонщини). Масштаб горя вимагав від них надлюдської витримки [11].

У цих апокаліптичних умовах функції військового капелана значно розширилися, наблизившись до екстреної кризової психологічної інтервенції на полі бою. Як слушно зазначають представники Національної гвардії України, священник сьогодні перебуває саме там, де виконує завдання його особовий склад на «нулі», під нищівним вогнем артилерії та керованих авіабомб (КАБів). Ця безпрецедентна самопожертва має свою високу ціну – відомі неодноразові випадки важких поранень капеланів під час виконання їхніх обов'язків (наприклад, поранення капелана на Лиманському напрямку або під час молитви з бійцями у Харкові). Капелан трансформувався в «універсального солдата духу» – він одночасно і медик для зраненої душі, і фаховий психолог, і батько, і надійний комунікатор [11].

Кульмінацією розгортання державної політики національної пам'яті стало історичне рішення про створення Національного військового меморіального кладовища (НВМК). 29 серпня 2025 року, у День пам'яті захисників України, там відбулася перша урочиста церемонія поховання п'ятох невідомих воїнів, що доєдналися до Небесного війська. Роль капеланів у цьому епохальному процесі є фундаментальною, вони не лише консультували архітекторів щодо розробки сакральної топографію меморіалу (де заздалегідь передбачено розміщення каплиць та сакралізованих скульптур, спираючись на досвід Арлінгтону), але й безпосередньо забезпечують літургійне, духовне наповнення всіх державних церемоній на цьому святому місці.

Високий ризик глибокої професійної деформації та небезпечного емоційного вигорання (розвитку ПТСР) серед самих капеланів став серйозною

проблемою для командування. Постійне, безперервне проживання чужого екстремального болю швидко вичерпує внутрішній ресурс людини. Усвідомлюючи це, держава та командування запровадили програми психологічного розвантаження священників на базах відпочинку, визнавши, що «щоб лікувати душі інших, потрібно насамперед зберегти цілісність власної». Водночас, саме завдяки делікатній праці капеланів, індивідуальне горе кожної окремої родини органічно і з гідністю інтегрується в загальний величний державний епос незламності. Восени 2025 року у Вінниці представники духовенства навіть відзначали матерів загиблих спеціальними медалями «За жертвність і любов до України» [7].

Капеланське вшанування пам'яті виступає надзвичайно потужним фактором відновлення бойового духу у критичні моменти. Відомі реальні випадки з фронту, коли після важкої втрати командирів або побратимів підрозділи перебували в стані шоку і відмовлялися виконувати подальші бойові завдання. Проте, після глибокої пастирської та психологічної бесіди з капеланом, бійці брали зброю і поверталися на позиції. Це на практиці підтверджує ключову тезу військової психології про те, що міцна віра і правильне, осмислене ставлення до смерті є саме тим, що «залишається, коли закінчуються набої».

Традиційний, фольклорний «плач» та безвихідна туга за загиблими у проповідях духовенства поступово змінилися на концепт утвердження «честі, слави та безсмертя». Капелани у своїх напутніх словах активно проповідують високу біблійну ідею «найбільшої любові» (Євангеліє від Івана 15:13 – «Немає більшої любові за ту, коли хто душу свою кладе за друзів своїх»), тим самим легітимізуючи жертву воїна як акт найвищої християнської любові. Це потужне послання звільняє акт загибелі на фронті від гнітючого відчуття марності та дарує родинам духовну втіху.

Відповідно до букви і духу закону, сучасна Служба військового капеланства будується на непорушному принципі рівності всіх віросповідань.

Станом на сучасний етап повномасштабної війни в структурі ЗСУ та інших формувань пліч-о-пліч служать представники Православної церкви України (ПЦУ), Української греко-католицької церкви (УГКЦ), Римо-католицької церкви, Всеукраїнського союзу церков євангельських християн-баптистів, християн віри євангельської (п'ятдесятників), а також представники мусульманських та іудейських громад. Ця широка палітра максимально точно відображає мультиконфесійний зріз українського суспільства [6; 7].

Незважаючи на об'єктивні догматичні та літургійні відмінності (наприклад, деталізований православний чин відспівування з парастасом, урочиста католицька заупокійна меса, стримане протестантське служіння втіхи з акцентом на проповіді або сувора ісламська джаназа-намаз), українські військові капелани зуміли виробити єдиний, спільний етичний підхід до проведення меморіальних заходів. Усі вони без винятку акцентують увагу на втішенні розбитої родини та сакралізації подвигу заради порятунку ближніх [1].

Закон прямо зобов'язує капелана задовольняти релігійні потреби бійців, навіть якщо вони належать до інших конфесій, шляхом активного залучення відповідних служителів. Якщо у підрозділі військовий є мусульманином або іудеєм, капелан-християнин зобов'язаний зробити все можливе, щоб допомогти йому реалізувати свої духовні потреби. Це виховує у війську безпрецедентний рівень толерантності та справжнього братерства, де єдиною непорушною спільною вірою стає віра в Перемогу України.

Повномасштабна війна безжально оголила болючі конфесійні конфлікти в тилу, зокрема деструктивну та колаборантську роль деяких представників Української православної церкви (Московського патріархату). Громадянське суспільство сколихнуло численні кричущі випадки (наприклад, у селі Кам'янка Чернівецького району або у Сокирянах), коли місцеві священники УПЦ МП категорично відмовлялися відспівувати загиблих українських воїнів, цинічно мотивуючи це тим, що ті нібито є «братовбивцями», або ж агресивно

забороняли вносити до храму державний прапор України, зневажаючи матерів. Це викликало глибоке обурення у суспільстві та каталізувало масовий перехід парафій до ПЦУ. Показово, що саме ці ганебні випадки пришвидшили остаточну розробку і жорстке впровадження єдиного військового чину похорону, який на державному рівні гарантує воїну гідне прощання незалежно від геополітичних поглядів чи приналежності місцевого парафіяльного духовенства [13].

Міжконфесійна злагода та взаєморозуміння стали фундаментом і запорукою успіху капеланської служби. Регулярні багатолюдні з'їзди капеланів (як-от XI З'їзд військових капеланів УГКЦ у Києві під проводом владыки Михаїла Колтуна) та спільні міжконфесійні молебні за полеглими яскраво демонструють міцну єдність духовної вертикалі України в протистоянні жорстокому російському агресору.

Сучасні наукові дослідження у сфері соціальної роботи в умовах війни переконливо доводять, що капелани є невід'ємним, ключовим елементом системи соціальної підтримки військовослужбовців та їхніх родин. Вони виступають унікальними соціальними медіаторами, які здатні перекладати жахливий, травматичний військовий досвід бійців на зрозумілу, прийнятну мову для цивільної громади. Вони терпляче роз'яснюють родинам причини психологічних змін у ветеранів, а під час організації похорону майстерно згуртовують всю місцеву спільноту навколо родини загиблого [1].

Публічний, урочистий ритуал за обов'язкової участі військового капелана, почесної військової варти, залпів та звуків сурми піднімає смерть звичайного солдата з рівня приватної родинної трагедії до високого рівня загальнонаціонального героїчного епосу. Це повністю легітимізує принесену жертву, доводячи зневірній родині, що суспільство і держава офіційно визнають, глибоко поважають і високо цінують віддане за них життя.

Встановлення меморіальних дощок на школах, найменування вулиць на честь героїв, проведення щорічних реквіємів усі ці надважливі суспільні

процеси сьогодні відбуваються за безпосередньої участі або з благословення військового духовенства. Капелани беруть активну, модераторську участь у суспільних дискусіях про те, як саме нація повинна пам'ятати цю війну в майбутньому, обережно балансує, щоб уникнути як надмірної мілітаризації пам'яті, так і небезпечного знецінення подвигу [9; 15].

Вшановуючи світлу пам'ять полеглих різних національностей, соціальних статусів та віросповідань (українців і кримських татар, християн, мусульман, іудеїв), капелани своєю щоденною працею потужно утверджують ідею єдиної, неподільної політичної нації. Громадянська ідентичність українців сьогодні безпрецедентно зміцнюється через спільне проживання втрат на міських площах, де капелан виступає не лише як священник, але і як визнаний лідер емоційного та духовного єднання громади [17].

Сьогодні можна з упевненістю констатувати, що релігійний ритуал міцно та назавжди увійшов у структуру публічної, державної культури пам'яті в Україні. Якщо в перші роки незалежності загальнонаціональні хвилини мовчання супроводжувалися виключно світськими промовами чиновників та радянськими маршами, то зараз молитва капелана є обов'язковою, центральною складовою абсолютно всіх державних меморіальних заходів (зокрема, у День пам'яті захисників України 29 серпня), що свідчить про глибоку світоглядну трансформацію нації [10; 15].

Еволюцію меморіального та похоронного служіння у військовому капеланстві періоду суверенної України доцільно та науково обґрунтовано концептуалізувати через призму чотирьох ключових історичних етапів, що яскраво відображають тернистий шлях від повної відсутності системи до глибокої інституціоналізації.

Цей тривалий період характеризувався епізодичною, несистемною присутністю духовенства у військах. Домінували рудиментарні радянські традиції військового похорону з лише мінімальним, неофіційним релігійним вкрапленням за бажанням родини. Капелани були відсутні як посадові особи,

а їхня діяльність обмежувалася волонтерськими візитами. Головними здобутками етапу стали поява Директиви № Д-25 (2006) та прийняття базового Кодексу військового священика у 2013 році.

З початком російської збройної агресії та появою масових бойових втрат відбувся радикальний злам. Розпочалося стихійне формування нового національного ритуалу просто на площах міст (прощання під пісню «Пливе кача»). Сотні священників вирушили на фронт як добровольці. Капелани діяли у надважких умовах як волонтери, без жодного офіційного статусу чи соціальних гарантій від держави, проте їхній моральний авторитет у військах зріс безпрецедентно.

Цей етап відзначився спробами держави впорядкувати меморіальну сферу. УІНП розробив єдиний церемоніал поховання, що спирався на національні традиції. Знаковою подією стало відкриття Зали пам'яті МОУ (2018) з щоденним ритуалом Дзвону пам'яті. Відбувалося стрімке зростання ролі капеланів у фаховій психологічній та духовній підтримці родин загиблих. Розпочалася активна міжконфесійна координація дій.

З прийняттям Закону України «Про Службу військового капеланства» та початком повномасштабного вторгнення розпочався етап остаточної інституціоналізації. Капелан став офіцером ЗСУ зі специфічними обов'язками. Відбулася масовізація меморіального служіння. Держава перейшла до створення масштабних комеморативних просторів, вінцем яких стало Національне військове меморіальне кладовище (2025). Робота капеланів на передовій лінії зіткнення набула характеру кризового втручання [6].

Історична логіка цього тривалого переходу блискуче демонструє закономірний процес деколонізації українського буття, а саме від нав'язаної атеїстичної парадигми тоталітарного СРСР, що знецінювала життя солдата, суспільство через жахливу кризу війни свідомо повернулося до своїх питомих козацьких та глибоких християнських традицій вшанування пам'яті, назавжди закріпивши їх на найвищому державному законодавчому рівні.

Висновки. За часів незалежності меморіальне та похоронне служіння еволюціонувало з маргінальної, приватної, напівлегальної практики у фундаментальну, статутну складову діяльності Служби військового капеланства ЗСУ та інших формувань. Сьогодні воно більше не розглядається світським командуванням лише як вузькорелігійна треба. Воно визнається критично важливим, стратегічним елементом підтримки бойового духу, забезпечення стабільного морально-психологічного стану військовослужбовців та комплексного соціального захисту армії.

Головними чинниками цієї масштабної трансформації стали як необхідність подолання радянської ідеологічної спадщини, активне релігійне відродження дев'яностих, ретельне вивчення передового західного (натовського) досвіду та цілеспрямоване звернення до славних історичних традицій українського козацтва і Визвольних змагань Армії УНР. Однак найвизначальнішим суб'єктивним фактором стала безпрецедентна готовність самих Церков та їхніх служителів делегувати своїх священників у смертельно небезпечну зону бойових дій на волонтерських засадах у найважчі часи для держави.

Саме неспровокована російсько-українська війна, яка принесла нації безпрецедентні за масштабами втрати, змусила консервативну державну машину остаточно відмовитися від рудиментів радянських військових статутів. Війна стала тим катализатором, що прискорив прийняття Закону «Про Службу військового капеланства» та інституціоналізував капелана як повноправного суб'єкта військово-меморіальної політики, наділивши його прямим офіцерським обов'язком організовувати ритуали, підтримувати сім'ї полеглих та формувати культуру пам'яті.

Військові капелани зіграли вирішальну, авангардну роль у деколонізації українського поховального ритуалу. Вони стали ініціаторами гармонійного, естетично досконалого поєднання релігійних традицій (молитви, панахиди, несення хреста) з державними атрибутами (прапором, сурмою, почесною

вартою). Їхня принципова патріотична позиція допомогла нейтралізувати деструктивний ідеологічний вплив проросійського духовенства та забезпечила кожному полеглому українському захиснику гідне, рівноправне і величне вшанування.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що історія меморіального та похоронного служіння у військовому капеланстві періоду суверенної України переконливо засвідчує незворотний історичний перехід від обмежених, локальних форм релігійної участі до потужної, сучасної інституціоналізованої системи духовного супроводу. В умовах сучасної війни на виживання ця система стала невіддільним елементом формування національного пантеону пам'яті (включно із заснуванням Національного військового меморіального кладовища), нової військової етики та глибокої суспільної солідарності. Діяльність капеланів є запорукою того, що подвиг українського воїна завжди матиме високий духовний та державний вимір, а нація черпатиме в ньому сили для здобуття Перемоги та подальшого історичного поступу.

Список використаних джерел

1. Афанасьєва Л., Глебова Н., Глинська Л. Соціально-гуманітарні аспекти діяльності військових капеланів в умовах війни. *Українознавчий альманах*. 2025. № 37. С. 83–87. URL: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.37.12>.
2. Бураков Ю. В., Томчук О. А. Відродження капеланства в сучасному українському війську. *Військово-науковий вісник*. 2021. Вип. 36. С. 27–44. URL: <https://doi.org/10.33577/2313-5603.36.2021.27-44>
3. Здіорук С. І. Служба військових капеланів у Воєнній організації Української Держави: необхідність, можливості та перспективи. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2014. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/sluzhba->

viyskovikh-kapelaniv-u-voenniuy-organizacii-ukrainskoi (дата звернення: 07.01.2026).

4. Петрович В. В., Чарікова І. В., Петрович В. С. Капеланство в українських військових формаціях: історичний аспект. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2024. Том 35 (74). № 1. С. 216–221. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2024/1.31>

5. Політики та практики вшанування пам'яті загиблих військових у російсько-українській війні на Сході України (міждисциплінарне дослідження) / Т. Марценюк та ін. Київ, 2021. 38 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/aa8e3028-ac52-40cc-b26a-adbec45e9c6d>

6. Руснак Ю. І. Формування служби військового капеланства в Збройних силах України в умовах російсько-української війни: історико-правовий аспект. *Культурологічний альманах*. 2024. Вип. 4 (12). С. 80–87. DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.4.10>

7. Ташкінова О., Оліярник В. Роль військових капеланів у системі соціальної підтримки військовослужбовців та членів їхніх родин в умовах війни в Україні. *Ввічливість. Humanitas*. 2025. № 5. С. 89–96. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.5.13>.

8. Филипчук С. В. Досвід капеланства в умовах АТО. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Історичне релігієзнавство*. 2015. Вип. 12. С. 161–169. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/3952/1/16.pdf>

9. Churches in the Ukrainian Crisis / ed. by A. Krawchuk, T. Bremer. Palgrave Macmillan Cham, 2016. 225 p. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-34144-6>.

10. Coleman H. J., Wanner C. War and religion in Ukraine: editors' introduction. *Canadian Slavonic Papers*. 2025. Vol. 67, no. 1–2. P. 1–12. URL: <https://doi.org/10.1080/00085006.2025.2501405>.

11. Grimell J. Ukrainian Military Chaplaincy in War: An Introduction. *Health and Social Care Chaplaincy*. 2025. Vol. 12, no. 2. P. 106–132. URL: <https://doi.org/10.1558/hsc.31916>;
12. Grimell J. Understanding Ukrainian military chaplains as defenders of the human soul. *Frontiers in sociology*. 2025. Vol. 10. P. 1–14. URL: <https://doi.org/10.3389/fsoc.2025.1559023>.
13. Havryl'iuk N. The Structure and Function of Funeral Rituals and Customs in Ukraine. *FOLKLORICA - Journal of the Slavic, East European, and Eurasian Folklore Association*. 2021. Vol. 8, no. 2. URL: <https://doi.org/10.17161/folklorica.v8i2.3738>.
14. Kravchenko V. Fighting Soviet Myths: The Ukrainian Experience. *Harvard Ukrainian Studies*. 2015. Vol. 34, no. 1-4. P. 447–484. URL: <https://www.husj.harvard.edu/articles/fighting-soviet-myths-the-ukrainian-experience> (date of access: 14.01.2026).
15. Kulyk V. National Identity in Time of War: Ukraine after the Russian Aggressions of 2014 and 2022. *Problems of Post-Communism*. 2024. Vol. 71, no. 4. P. 296–308. URL: <https://doi.org/10.1080/10758216.2023.2224571>.
16. Mead G. H. *Mind, Self, and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist* / ed. by C. W. Morris. Chicago : The University of Chicago Press, 1967. 440 p.
17. Wilson A. Ukraine at war: Baseline identity and social construction. *Nations and Nationalism*. 2024. Vol. 30, no. 1. P. 8–17. URL: <https://doi.org/10.1111/nana.12986>.